

МАГАСЬ-ДЕМИДАС Ю. І.

Житомирський державний університет ім. Івана Франка м. Житомир, Україна

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ НА ПОЧ. ХХ СТ.

Найчисельнішою верствою населення на українських землях, що входили до складу Російської імперії, на початку ХХ ст. були селяни. Вони становили основну продуктивну силу суспільства. Тому актуальним є з'ясування правового становища цієї категорії населення.

Метою даної публікації є аналіз правового статусу українського селянства та можливостей практичної реалізації ним закріплених у законодавстві прав.

На початку ХХ ст. селянська верства не була однорідною. Виділялися окремі розряди селян: колишні козаки, державні селяни, поміщицькі, удільні селяни, общинники, подвірники, колоністи, чиншовики, однодвірці тощо. Вони відрізнялися умовами землеволодіння, розміром наділів, правовим становищем та нормами суспільного укладу. Часто у сусідніх селах чи в одному селі проживали різні категорії селян, що призводило до конфліктів між ними на ґрунті земельного питання [5, с. 43].

Правове становище колишніх кріпаків, державних та удільних селян регламентувалося царським маніфестом від 19 лютого 1861 року, «Загальним положенням про селян, звільнених від кріпосної залежності», «Положенням про державних селян» від 24 листопада 1866 р., «Положенням про удільних селян» від 26 червня 1863 р. тощо. Вони отримували можливість викупу землі, зараховуючись таким чином до категорії селян-власників. Цей процес був довготривалим, його завершення планувалося загалом у перші десятиліття ХХ ст. [2].

Відповідно до реформи 1861 р. селяни отримували особисту свободу. Між ними та поміщиками укладалася угода про викуп землі. Запроваджувалися губернські в селянських справах присутствія, інститути мирових посередників, а згодом у деяких українських губерніях – інститут земських начальників. Їхнім завданнями були розгляд скарг та

конфліктів у сфері земельних відносин, організація селянського самоврядування. Вказані структури формувалися з представників дворянства, що відповідним чином відбивалося на результатах їхньої діяльності.

На колишніх кріпаків було поширено економічні права, якими володіли вільні особи: право купівлі нерухомості, займатися торгівлею та промислами, підприємницькою діяльністю. Хлібороби мали право проводити збори й утворювати самоврядування. Дещо розширювалися права в галузі судочинства: селяни могли подавати позови, бути відповідачами в суді, представниками сторін.

Проте, на ділі селянин не мав належних можливостей для реалізації вищевказаних прав у повній мірі. Цьому заважали селянська община й обмеження, пов'язані з нею. Власником і розпорядником землі в межах сільської общини була сільська громада. Земельні відносини в межах общини регулювалися звичаєвим правом. Окремий господар не міг розпоряджатися своїм наділом, що обмежувало його правові й економічні можливості [5, с. 151-152].

Юридично селянин міг вийти із громади, але тільки після того, як повністю викупить свій наділ. Тільки тоді, ставши самостійним, він міг користуватися тими особистими правами, якими наділяла його реформа.

Щоб перейти в іншу громаду чи стан, селянин повинен був одержати дозвіл своєї громади, сплатити всі недоїмки і внести не менше половини викупних платежів, мати згоду громади взяти на себе виплату решти викупу. Надзвичайно обмеженим був хлібороб у праві тимчасового виїзду із села (слід було одержати спеціальний дозвіл громади, який міг бути нею скасований у будь-який час), і в праві розпоряджатися своїм наділом. Отже, селянин був станово нерівноправний, залишався особою нижчого стану, з гідністю якого не рахувалися ні поміщик, ні земський начальник, ні поліцейський чиновник. [3, с. 30-31].

Однією з категорій були дворові люди – селяни, яких поміщики використовували як домашню прислугу. Їхній статус регламентувався «Положенням про влаштування дворових людей, що вийшли з кріпосної залежності», що також було видане у рамках селянської реформи. Вони, після належного відпрацювання повинностей, ставали вільними, проте не наділялися правом на отримання земельного наділу.

Фабричні селяни, тобто ті, що працювали на панських підприємствах, отримували право на викуп своїх наділів, але якщо такі на момент запровадження реформи були закріплені за ними. В іншому разі вони отримували свободу на тих самих умовах, що й дворові люди [3, с. 41-42].

Увесь процес викупу селянських наділів був довготривалим і болісним, оскільки селяни не мали для цього матеріальних ресурсів, реалізація селянської реформи затягнулася на десятки років. Тому фактично, на початок ХХ ст. селяни залишалися значно урізаними в правах, що погіршувало їхнє економічне становище й загострювало соціальну напругу.

У ході Першої російської революції 1905-1907 рр. було дещо розширено права населення імперії, зокрема політичні. 17 жовтня 1905 р. Микола II видав «Маніфест», у якому проголошувалися свободи совісті, слова, зібрань, об'єднань та право на особисту недоторканість. У ході революції декларувалося також скликання Державної думи - особливого законодавчого органу, якому надавалося право попередньої розробки та обговорення законодавчих пропозицій і розгляд розпису державних доходів та видатків. Вона мала обиратися із представників усіх верств населення. До маніфесту додавалися положення, розроблені міністром внутрішніх справ О. Булігінім, згідно з якими право голосу на виборах в Думу надавалося обмеженій категорії осіб: великим власникам нерухомого майна, великим платникам промислового і квартирного податку, і - на особливих підставах - селянам. Таким чином планувалося мінімізувати революційні досягнення. Згідно із цими положеннями від виборів усувався цілий ряд суспільних верств, в тому числі й бідне селянство. Проте, такі плани влади викликали масове суспільне невдоволення й не були реалізовані.

Таким чином, вибори до I Державної думи відбулися в чотирьох куріях: землевласницькій, міській, селянській та робітничій. Голосувати могли тільки чоловіки, що досягли 25 років. Дума ділилася на відповідні курії, при чому вибори були побудовані так, що селянство тут було представлене набагато менше, ніж поміщики та міщани. Вибори не були прямі, а ступеневі, і для селянства виборчий процес складався із чотирьох етапів: спочатку вибиралися представники на волосний схід, потім – на повітовий з'їзд уповноважених від волостей, на з'їзді обиралися виборщики в губернські виборчі збори, і вже там – депутати в Думу. Це призвело до того, що справжні селянські інтереси в Думі фактично не бели представлені. У Державних думах наступних скликань спостерігалися аналогічні тенденції, тому селянство, розчарувавшись у реалізації своїх політичних прав, згодом втратило інтерес до діяльності даного органу [4].

Наступною віхою врегулювання статусу хлібороба стала століпінська аграрна реформа, юридичною основою якої стали указ від 9 листопада 1906 р. «Про доповнення деяких постанов діючого закону відносно селянського землеволодіння та землекористування» та закон 14 червня 1910 р. Реформа була спрямована на зруйнування селянської общини: селяни отримали можливість одержати землю у приватну власність, переселившись на хутори (відруби). Перетворення мали прогресивний характер, проте проходили не зовсім вдало. Скористатися новими можливостями могли в переважно заможні селяни, решта неохоче сприйняла заклик виходити з общини, не маючи достатніх засобів для самостійного господарювання. Реформа посилила розвиток капіталістичних відносин на селі та соціальну диференціацію селянства. В результаті революційних подій 1917 р. реалізацію реформи було припинено [1, с. 48, 157].

Таким чином, на початку XX ст. селяни Наддніпрянської України становили пригноблену верству населення, що зазнавала економічних та правових утисків. Згідно з рядом нормативно-правових актів, виданих у другій половині XIX ст., селяни отримували особисту свободу, певні економічні й особисті права, проте на практиці вони зазвичай не могли ними скористатися. Становище селянина напряду залежав від того, чи володів він землею, і чи мав можливість отримати її у власність. Від цього залежали його можливості прогодувати себе та свою сім'ю. Разом із тим, його особисті та економічні права розширювалися із виходом із общини та викупом власного наділу, а для цього у більшості хліборобів не вистачало грошей. Таким чином, селянин потрапляв у замкнуте коло, що посилювало соціальну напругу в суспільстві загалом, та між самими селянами, в наслідок майнового розшарування, зокрема.

Список використаних джерел:

1. Аврех А.Я. Столыпин и судьбы реформ в России. - М.: Политиздат, 1991. - 286 с.
2. Лазанська.. Державні селяни [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2004. - 688 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Derzhavni_selyany
3. Лещенко М. Н. Класова боротьба в Українському селі на початку XX століття / Микола Никифорович Лещенко. - К.: Видавництво політичної літератури, 1968. - 204 с.
4. Малышева О. Г. Государственная дума // Энциклопедия государственного управления в России: В 4 т. / Под общ. ред. В. К. Егорова. Отв. ред. И. Н. Барциц / Том I. А-Е. Отв. ред. И. Н. Барциц. - М.: Изд-во РАГС, 2004. - С. 209-211.
5. Михайлюк О. В. Селянство України в перші десятиліття XX ст.: соціокультурні процеси: Монографія / О. В. Михайлюк. – Дніпропетровськ: Вид-во «Інновації», 2007. – 456 с.